

Walter van Herck, *Geen gedachte God. Een inleiding tot de filosofie van de religie*, University Press Antwerp, 2020, pp. 185, ISBN 9789461170224, € 25,00.

Deze inleiding op de filosofie van de religie is een verfrissend boek. Het wordt door de auteur gepresenteerd als een 'handboek', maar het is bij nadere beschouwing vooral de neerslag van een eigenzinnige benadering van de godsdienstfilosofie door de auteur. Dit boek biedt dan ook geen encyclopedisch overzicht van de verschillende hoofdrolspelers en stromingen in een lange geschiedenis van denken over religie. Ook biedt het boek geen overzicht en kritische bespreking van de zogenaamde klassieke godsdienstwijsgerige thema's zoals de godsbewijzen, de problematiek van de religieuze kennis en waarheidsclaims of het probleem van het kwaad. Al in de eerste paragrafen van het boek maakt de auteur duidelijk waarom hij een andersoortige inleiding op de filosofie van de religie heeft willen schrijven. De religie verdwijnt, erodeert en ondergaat zodanige metamorfoses dat men zich kan afvragen of er nog iets overblijft van haar oude gestalte. In deze context lijkt het niet zinvol het uitgangspunt te nemen in een kritische bespreking van de waarheid of onwaarheid van religieuze stellingen al dan niet ten behoeve van de geloofssystemen van bepaalde confessies. Dit boek wil daarom ook niet de "gedachte god" van metafysici en wetenschappers kritisch bespreken. Zinvoller is het na te gaan hoe het religieuze geleefd wordt, hoe het in de praktijk functioneert en betekenis heeft. Het gaat om een filosofische reflectie op de "geleefde religie" en de "geloofde god". De wijsgerige traditie kan daarbij op vaak verrassende wijze inzicht bieden in de grondbegrippen en kernelementen van die geleefde religie. Om die traditie als zodanig vruchtbaar te maken kiest de auteur voor een "archeologisch" perspectief. Hij benadrukt de veelvormigheid en diversiteit van de filosofie van de religie om vervolgens deze veelvormigheid vruchtbaar te maken in verschillende perspectieven op de hedendaagse geleefde religie.

Het boek is opgedeeld in drie delen, waarbij de eerste twee delen een beschrijvende analyse zijn van de belangrijkste paradigma's in de filosofie van de religie. Dat is ten eerste de opvatting dat godsdienstfilosofie een "gelovige filosofie" is, of beter, een gelovig filosoferen waarin de reflectie op begrippen en het ontwikkelen van denklijnen in dienst staat van een vrome levensstijl. De voorbeelden komen uit de Middeleeuwen – Thomas van Aquino en Meister Eckhart – als een premoderne periode waarin heel het leven nog ondergedompeld is in vroomheid en in god gegronde wereldbeschouwingen. Het is nog onmogelijk het denken los te zien van het geloven en van een objectiveren van religie als apart en specifiek fenomeen is nog geen sprake. Het tweede paradigma is dat van de godsdienstfilosofie als "filosofisch geloof". In dit paradigma gaat het om zuiveringsoperaties, pogingen om met behulp van de rede een authentiek geloof te zuiveren van bijgeloof met als doel niet in de laatste plaats de "ware religie" een constructieve functie in de samenleving te kunnen geven. Dit paradigma wordt door de

auteur met name door een lectuur van teksten van David Hume uitgewerkt. Dezelfde Hume speelt ook een cruciale rol in het derde paradigma: de “pathologie van de religie”. Hier gaat het om de verankering van de religie in of zelfs reductie ervan tot menselijke passies (pathos), om de vraag welke positieve en vooral negatieve effecten religie op het welzijn van mensen heeft, en om de vraag naar de relatie tussen religie/geloof en pathologie. Als vierde paradigma onderscheidt de auteur de godsdienstfilosofie als “descriptie van de religieuze levensvorm”. Wie de religie bestudeert, bestudeert haar zoals onder andere Ludwig Wittgenstein dat deed door een beschrijvende analyse van haar taal en symboliek, haar vormen en verschijningen.

Het derde deel van het boek is gewijd aan de geleefde religie. Dit deel is minder formeel van opzet. Meer meanderend richt de auteur de aandacht op thema’s, teksten en figuren die hem in de afgelopen jaren hebben geboeid en ongetwijfeld ook een plaats hebben gekregen in verschillende colleges voor studenten aan de Universiteit Antwerpen. Bijzonder interessant is bijvoorbeeld een hoofdstuk gewijd aan een achttiende-eeuwse tekst van twee hugenoten – Bernard en Picart – over de religies van andere volkeren. Deze tekst markeert het begin van een verbreding van het begrip “religie” tot andere religies dan enkel de christelijke. Religie wordt een term die religieuze diversiteit gaat aanduiden wat weer ten gevolge heeft dat de onderscheiden religies naar hun verschillende vormen en inhouden kunnen worden gecategoriseerd. Tegelijkertijd komt in deze context de vraag op naar het wezen/de essentie van de religie. In een hoofdstuk over religie in Diderots *Encyclopédie* staat de vraag centraal naar de relatie tussen bijgeloof en religieus fanatisme. De ware en redelijke religie heeft in de samenleving een moreel-pedagogische functie, maar wat dan te doen met een “teveel” aan religie en de ontwrichtende kracht daarvan? Boeiend is ook een hoofdstuk over de betekenisverschuivingen in het begrip “geloof”: van eren en trouw zijn, via een gelovig tasten naar godskennis en via het zwakke weten, naar geloven als voor waar houden en overtuigd zijn. De idee dat in de moderne tijd geloof tot geloofsovertuiging is geworden (of verworden?), roept de vraag op of daarmee niet een goed deel van de geleefde religie aan het zicht wordt onttrokken.

Met dit laatste deel heeft de auteur vooral een aanzet willen geven om een aantal sporen en thema’s verder uit te kunnen diepen. Mogelijkheden voor uitwerking zijn er te over, bijvoorbeeld wanneer men de vraag zou stellen naar de samenhang tussen de nadruk op geloofsovertuiging en meningsvorming. Is de vrijheid van meningsuiting en het gewicht dat wij daar in onze cultuur aan toekennen niet verwant aan de vrijheid een “geloofsovertuiging” te mogen hebben en te ventileren? Een ander spoor is dat van de eroderende en transformerende religie. Wat blijft er eigenlijk over van deze religie in en na de tijd van erosie en transformatie? Welke vormen en inhouden blijven bewaard of keren verhuld terug? Domeinen zijn er genoeg: in rituele tradities, spiritua-

liteit, zingeving, levensbeschouwing, complottheorieën.... Kortom, dit boek zet aan tot verder denken over religie en geloof in de huidige tijd, en dat is precies wat een goed godsdienstfilosofisch boek moet doen.

Herman Westerink

(Titus Brandsma Institute/Center for Contemporary European Philosophy
Radboud University)